

Л. Ульянова, А. Щетинін, Ю. Чайка

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
СУЧАСНИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Існування будь-якого суспільства неможливе без процесів виробництва благ і послуг. Первиною ланкою національних економік є підприємство або фірма, які функціонують в межах певної системи економічних відносин і набувають, зрозуміло, іманентно властиві їй риси.

Українські підприємства упродовж періоду, під час якого відбувся перехід від планової до ринкової економіки, стали самостійними товаровиробниками і почали свою діяльність базувати на принципах комерційного розрахунку в залежності від свого власного бачення, перспектив розвитку здійснювати організацію виробничих процесів, технічного оснащення та модернізацію виробництва. В той же час, вітчизняні підприємства попали у жорстке, не завжди відрегульоване державою конкурентне середовище з усіма його кон'юнктурними коливаннями, ризиками та загрозами.

Наукова економічна думка не могла не відреагувати на появу нових проблем у розвитку транзитивної економіки. Розповсюдженими у дослідженнях стали нерозв'язані питання щодо різного роду кризових явищ (енергетичних, екологічних, сировинних, продовольчих), шляхів забезпечення сталого економічного розвитку і звісно напрямків підвищення безпеки суб'єктів господарювання. При цьому, не дивлячись вже на тривале (більше 30 років) існування в українській економіці ринкових відносин, проблема економічної безпеки підприємств залишається вельми актуальною і важливою у контексті розв'язання як теоретико-методологічних, так і практичних завдань.

Необхідно зазначити, що теоретична економічна наука завжди приділяла увагу питанням досягнення стабільного (без потрясінь і загроз) розвитку господарюючих суб'єктів. Проте, як свідчить історія, наукові дослідження безпосередньо поповнилися поняттям «безпека» з прийняттям конгресом США закону «Про національну безпеку» (1947 року), а пізніше – доктрини національної безпеки.

Концептуальні засади національної безпеки поступово переглядались, і наприкінці ХХ ст. у США відбулося перенесення уваги з зовнішньої на внутрішню складову безпеки, захист інфраструктури життєзабезпечення тощо.

Аналогічна зміна поглядів також відбувалася у країнах Західної Європи. На рубежі ХХ–ХХІ ст. акцент було зроблено на економічні (в значній мірі це було пов'язано зі світовою енергетичною кризою) та екологічні питання, охорону навколишнього середовища. Економічній безпеці стала відводитися базисна роль у системі національної безпеки.

Позиції сучасної України повністю відповідають світовим глобальним концептуальним засадам у галузі національної безпеки. У Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що Національна безпека України – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [9]. Важливою складовою національної безпеки є економічна безпека, високий рівень якої є важливою передумовою забезпечення сталого розвитку суспільства, дієвою протидією прояву в економіці усього виду ризиків та загроз. Особливе значення при цьому, зрозуміло, має економічна безпека первинних виробничих ланок національного виробництва, де безпосередньо створюється реальний суспільний продукт країни.

Необхідно зазначити, що теоретичні питання економічної безпеки підприємств розглядаються у багатьох дослідженнях вітчизняних науковців. Серед них доцільно назвати праці Е. І. Данілової [2], О. В. Ілляшенко [3], С. М. Лаптева, В. Г. Алькеми, В. С. Сідака, М. І. Копитко [4], О. М. Ляшенко [5], Р. Г. Сніщенко [10], О. А. Сороківської [11], І. М. Сосновської [12], К. О. Утенкової [15], С. Шинкар, З. Гонтар, М. Дубини, М. Насипайко [13] тощо.

Однак, незважаючи на суттєві напрацювання вчених у цьому напрямі, не всі аспекти сутності поняття «економічна безпека підприємства» та якісної визначеності заходів щодо її посилення є повністю дослідженими. Останнє, на наш погляд, стосується, перш за все, необхідності вдосконалення системності у здійсненні аналізу проблеми.

Метою даного дослідження є визначення підходів до комплексного аналізу рівня економічної безпеки промислових підприємств з метою отримання повної інформаційної бази для обґрунтування заходів, націлених на забезпечення стійкого, сталого розвитку первинних виробничих ланок національної економіки.

Економічна безпека – багатопланове поняття, з'ясування сутності якого при здійсненні аналізу потребує комплексності та застосування рівневого, сегментарного, структурного, інфраструктурного та інших підходів. У контексті

досліджуваної проблеми необхідно, перш за все, виділити рівневий підхід, який включає макроекономічний та мікроекономічний рівні. Останній представлений підприємствами, економічна безпека яких і є предметом нашого дослідження.

Якісному аналізу проблеми оцінки стану економічної безпеки господарських суб'єктів обов'язково, на наш погляд, повинно передувати більш повне визначення суті підприємства, котре дуже часто зводиться до констатації того, що це «самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності» [1]. З невеликими варіаціями дана дефініція широко використовується і в науковій літературі.

У зазначених трактовках по суті за межами характеристики підприємства як первинної ланки суспільного виробництва залишаються соціальні аспекти, які, будучи породженням виробничої діяльності, у свою чергу здійснюють зворотний вплив на неї (може бути як позитивним, так і негативним).

Іншими словами, мова йде про те, що саме на підприємстві на фоні поєднання робочої сили з факторами виробництва та відповідного формування виробничих відносин виникають, поєднуються і взаємодіють усі види економічних інтересів (індивідуальних, колективних, суспільних), відсутність гармонізації у яких може призводити до загострення протиріч між роботодавцями та найманими робітниками, зменшувати мотиваційні стимули до якісної та продуктивної праці, обумовлювати загрози економічній безпеці підприємства тощо.

Розширення сприйняття підприємства як складного, багаторівневого, з вертикальними та горизонтальними зв'язками формування дозволить уявити, що ефективність його функціонування залежить не тільки від впливу зовнішніх чинників (наприклад, від ціни як головного індикатора ринку, інструментів державного регулювання, постачальників, фінансово-кредитних установ), а і від якісних та кількісних показників його внутрішнього стану (як у розрізі суто виробничих процесів, так і соціально-економічних відносин).

Що стосується поняття «економічна безпека підприємства», то у сучасній економічній літературі існують різні її визначення, які по суті роблять наголос на тому чи іншому аспекті, що за думкою автора найбільш повно віддзеркалює сутність явища.

Так, деякі вчені економічну безпеку підприємства трактують «...як захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності» [7, с. 8].

Інші дослідники розглядають економічну безпеку «... як комплексну характеристику, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства» [12].

Є в економічних дослідженнях і визначення, в яких автори зводять воедино існуючі трактовки, що зрозуміло забезпечує більш повну характеристику поняття «економічна безпека підприємства».

В цілому, позитивно оцінюючи змістовність існуючих дефініцій, пропонуємо все ж таки внести у тлумачення сутності поняття, що досліджується, деякі уточнення (або конкретизацію). Економічна безпека підприємства, на наш погляд, може бути визначена як такий ступінь захищеності (завдяки досягнутим внутрішнім спроможностям, ресурсам, організаційним чинникам) підприємств від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, за якого забезпечується сталий, динамічний розвиток відповідно до встановлених прогнозних показників. Тобто, у даному визначенні ми робимо акцент саме на ступінь захищеності (ступінь безпеки) підприємства, оскільки повної безпеки або повної відсутності небезпеки, як форми прояву загроз, бути не може. За запропонованою трактовкою концентрується увага на існуванні різних ступенів захищеності (низького, середнього або задовільного, високого) усіх складових існування та діяльності підприємства.

Доповнення ж про те, що ступінь економічної безпеки підприємства є передумовою забезпечення сталого, динамічного розвитку (відповідно до визначеної стратегії), у вигляді прогнозних параметрів орієнтує на підхід до безпеки як до процесу, який, на наш погляд, повинен постійно бути націлений на мінімізацію впливу існуючих загроз на діяльність підприємства або активну протидію перетворенню потенційних загроз у реальні.

Зрозуміло, що досягнення та підтримка необхідного рівня безпеки потребує створення у межах кожного підприємства, виходячи зі специфіки його діяльності й існуючої нормативно-правової бази, своєї системи безпеки, яка

включає необхідні організаційні структури, методи, технології та засоби, що реалізуються кадровим складом підприємства.

У мікроекономічному аналізі економічної безпеки підприємства вирізняють такі її складові (або види), як техніко-технологічна, кадрова, фінансова, екологічна, інформаційна, інноваційна, правова тощо.

Ознайомлення з існуючими науковими розробками дозволяє зробити висновок про те, що майже всі види, що у сукупності формують загальну економічну безпеку підприємств, досліджені досить повно, мають загальні кількісні орієнтири, тобто показники (їх ще називають індикаторами), за якими можна визначити ступінь безпеки економічної діяльності. Останні поділені на три групи.

До першої групи входять показники, які характеризують найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів у межах підприємства, тому вони отримали назву «оптимальні». До другої та третьої групи увійшли показники, які мають порогове та граничне значення і відповідно характеризують несприятливі та загрозливі процеси у діяльності підприємства. В цілому використання зазначених індикаторів дозволяє більш точно зорієнтуватися при оцінці стану безпеки на підприємстві.

Однак, оскільки розгляд якості зазначеного інструментарію не є безпосереднім предметом здійснюваного дослідження, звернемо увагу лише на момент, неврахування якого при здійсненні аналізу окремих видів безпеки знижує об'єктивність характеристики загального стану економічної безпеки підприємства. Він стосується того, що науковці, ретельно досліджуючи якийсь вид (або складову) економічної безпеки, отримані результати не завжди співставляють зі станом інших видів безпеки, тобто дещо «ізолюються» від проблем, існуючих у інших сферах діяльності виробничої ланки. В результаті визначені загальні рекомендації та заходи щодо посилення економічної безпеки підприємства не завжди будуть ефективними.

На наш погляд, завжди необхідно враховувати той факт, що всі складові економічної безпеки знаходяться у тісному зв'язку, взаємозалежності та взаємовпливі, що в кінцевому підсумку формує існуючій на момент дослідження стан економічної безпеки підприємства.

Діяльність щодо підвищення рівня економічної безпеки кожного окремого суб'єкту господарювання повинна враховувати безліч чинників, серед яких не останнє місце займає врахування типу кожного конкретного підприємства.

Розгляд процесів еволюційного розвитку промисловості США та інших передових країн світу дозволяє виокремити наступні типи підприємств. До першого типу відносяться підприємства технологічного типу, які базуються на визначених стабільних технологіях, що формують профіль виробничої діяльності (наприклад, у металургійній або хімічній промисловості). Зміна існуючих технологічних процесів у цілому можлива, проте вона буде результатом тривалих науково-дослідних розробок із залученням суттєвих внутрішніх фінансових витрат і значних зовнішніх запозичених ресурсів. По суті, підприємства цієї групи в межах своєї профільної визначеності на ринковий попит можуть відповідати збільшенню кількості й якості продукції, розширенню її асортименту, а під впливом цінової конкуренції – приймати та реалізовувати заходи щодо скорочення витрат виробництва. Тобто дані підприємства чітко проявляють односторонні виробничі дії у відповідь на ринкові вимоги.

Такий же односторонній зв'язок з ринком мають і підприємства другого, так званого кон'юнктурного типу. Вони виробляють продукцію або надають послуги, що не потребують вузькоспеціалізованого обладнання, тривалої та витратної підготовки виробництва, а тому швидко реагують результатами своєї діяльності на зміни у ринковому попиті (мова йде про машинобудівні підприємства; фірми, що займаються збіркою; сервісне технічне обслуговування тощо).

Діяльність підприємств третього (маркетингового типу), на відміну від перших двох типів, вже має двосторонній зв'язок з ринком. Ці підприємства не тільки орієнтуються на задоволення поточних і перспективних запитів ринку, а і провадять політику активного впливу на формування нового попиту ринку у майбутніх періодах, готують необхідне технологічне забезпечення (наприклад, підприємства легкої промисловості).

Найбільш прогресивними західні дослідники вважають підприємства так званої «технологічної атаки», які відносять до четвертого типу виробництва. Такі підприємства здатні еволюційні зміни доповнювати революційними перетвореннями у технологічній основі, що обумовлені науково-технічним прогресом. При цьому реалізація науково-обґрунтованої стратегії, яка базується на концентрації витрат на науково-дослідні розробки, інтелектуальних зусиль та ресурсів виробництва, дозволяє значно випереджати дії конкуруючих фірм (візьмемо хоча б аерокосмічну галузь). Згідно з цим типом виробничої

підприємницької діяльності, у відносинах підприємств з ринком безпосередньо стає присутнім НТП з інноваційними досягненнями.

В узагальненому вигляді взаємодія підприємств різних типів з ринком представлена у вигляді абстрактно-логічної схеми на рис. 1.

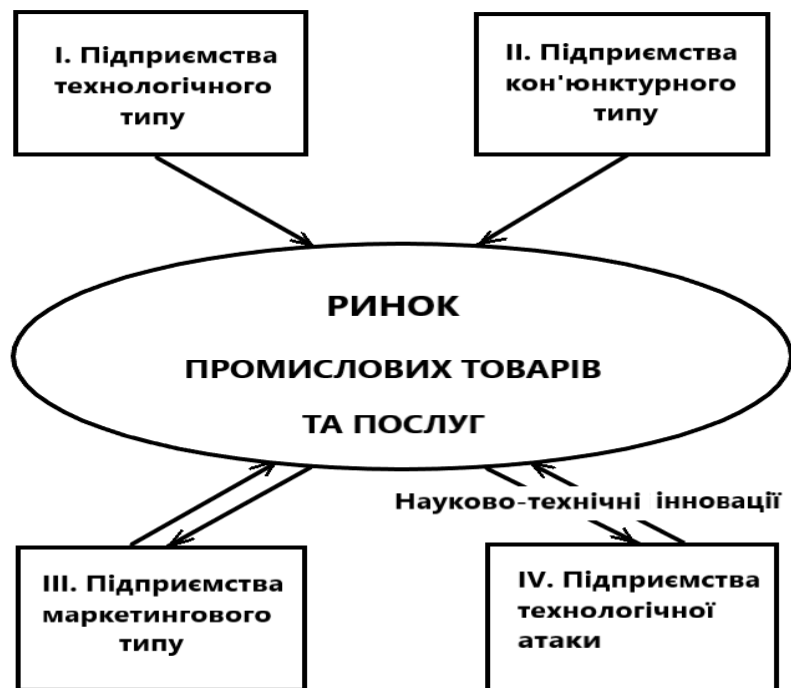

Рис. 1. Напрямки взаємодії підприємств різних типів з ринком

Наведена типізація підприємств не є абсолютною; вона скоріше носить загальнонауковий, дослідницький та ілюстративний характер.

У реальній дійсності одне й те ж підприємство може включати риси різних типів виробництва. Так, підприємства, які відносяться до першого типу класифікації, з метою формування нового ринкового попиту можуть почати розвиток діяльності інноваційно-спрямованого підрозділу. Також прогресивні досягнення НТП можуть розповсюджуватися і на підприємствах другого та третього типів.

Втілення революційних науково-технічних новацій у якійсь вид або напрям діяльності суб'єктів господарювання, як свідчить практика, майже завжди призводить до підвищення ефективності виробничої діяльності та рівня її техніко-технологічної безпеки як важливої складової загальної економічної безпеки підприємства.

Ступінь техніко-технологічної безпеки промислових підприємств визначають за допомогою розрахункових показників, які, на наш погляд, можна умовно

поєднати у дві групи. До першої групи доцільно віднести ті показники, які характеризують діяльність будь-якого діючого підприємства, забезпечують оцінку іманентно присутніх для виробничої діяльності параметрів: темп відновлення основних виробничих засобів; реальний рівень завантаження виробничих потужностей; ступінь зносу основних виробничих засобів; вікова структура та технічний ресурс парку машин й устаткування; фактичний і необхідний обсяг інвестицій; рівень рентабельності підприємства тощо.

До другої групи слід включити показники, які дозволяють отримати результативність діяльності підприємств, що безпосередньо пов'язана з використанням науково-технічних новацій: частка НДДКР у загальному обсязі робіт; частка НДР у загальному обсязі НДДКР; рівень інноваційної активності; частка витрат на виконання НДР у ВВП; частка кількості промислових підприємств, які впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств; відсоток реалізованої інноваційної промислової продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції. Саме оптимальні величини цієї групи показників здійснюють суттєвий вплив на покращення таких характеристик техніко-технологічної безпеки, як якість і відповідність технологічних процесів та основного капіталу підприємства вимогам ринку, захищеність техніко-технологічної основи підприємства від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність техніко-технологічної бази підприємства забезпечувати його високу конкурентоспроможність і сталий розвиток підприємства.

Використаємо деякі з зазначених показників другої групи для оцінки стану інноваційного розвитку у вітчизняній економіці. Спочатку здійснимо порівняльний аналіз часток витрат на виконання НДР у ВВП в Україні та інших європейських країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Частка витрат на виконання НДР у ВВП (дані по окремих країнах), % [6, с. 69]

Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ЄС 28	1,92	1,96	2	2,01	2,02	2,03	2,04	2,08	2,12
Болгарія	0,57	0,53	0,6	0,64	0,79	0,95	0,77	0,74	0,76
Естонія	1,57	2,28	2,11	1,71	1,42	1,46	1,25	1,28	1,4
Іспанія	1,36	1,33	1,3	1,28	1,24	1,22	1,19	1,21	1,24
Латвія	0,61	0,7	0,66	0,61	0,69	0,62	0,44	0,51	0,64
Литва	0,79	0,91	0,9	0,95	1,03	1,04	0,84	0,9	0,94

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Німеччина	2,73	2,81	2,88	2,84	2,88	2,93	2,94	3,07	3,13
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1	0,96	1,03	1,21
Румунія	0,46	0,5	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48	0,5	0,5
Словаччина	0,61	0,66	0,8	0,82	0,88	1,16	0,79	0,89	0,84
Словенія	2,05	2,41	2,56	2,56	2,37	2,2	2,01	1,87	1,95
Угорщина	1,14	1,19	1,26	1,39	1,35	1,35	1,19	1,33	1,53
Чеська Республіка	1,34	1,56	1,78	1,9	1,97	1,93	1,68	1,79	1,93
Україна	0,75	0,65	0,67	0,7	0,6	0,55	0,48	0,45	0,47

Як свідчать дані табл. 1, частка витрат на виконання НДР у ВВП України останнім часом поступово зменшується. Так, упродовж 2010–2018 рр. відбулося її падіння в 1,6 рази. Водночас, аналогічні витрати в ЄС зростають. Порівнюючи витрати на НДР в ЄС та в Україні, слід відмітити, що витрати в ЄС перевищують вітчизняні витрати в 4,5 рази. А якщо порівнювати науково-дослідні витрати в Україні з лідером витрат (Німеччиною), то ця різниця складає 6,7 разів.

Суттєве відставання України за показником частки витрат на виконання НДР у ВВП від наведених у табл. 1 країн обумовлює необхідність аналізу інноваційної діяльності промислових підприємств України за допомогою таких показників, як кількість промислових підприємств, які впроваджують інновації, до загальної кількості промислових підприємств, і відсоток реалізованої інноваційної промислової продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції (рис. 1, 2).

Найвища кількість промислових підприємств, які впроваджують інновації, діяла у 2016 році (вони налічували 16,6 % від загальної кількості промислових підприємств). У 2019 році кількість інноваційних підприємств зменшилася до 13,8 % (рис. 1.)

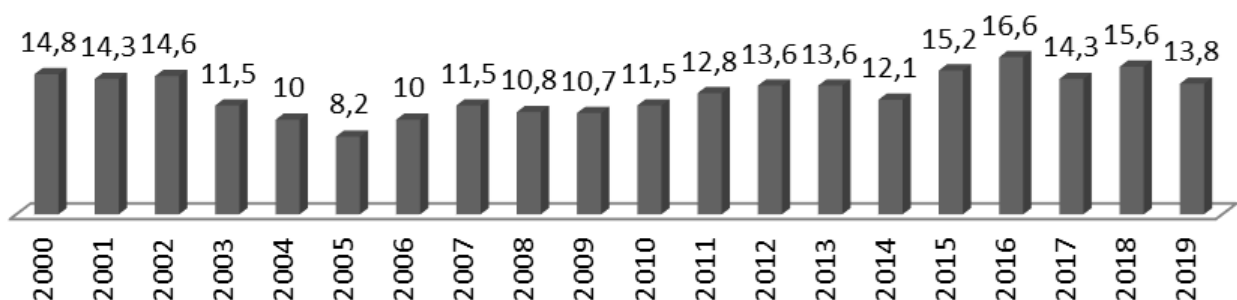

Рис. 1. Частка промислових підприємств, які впроваджували інновації, в загальній кількості промислових підприємства, % [8]

Кількість інноваційних підприємств у 2019 році, порівняно з 2010 роком, зросла на 2,3 %, натомість обсяг реалізованої інноваційної промисловості зменшився на 2,5 % (рис. 2).

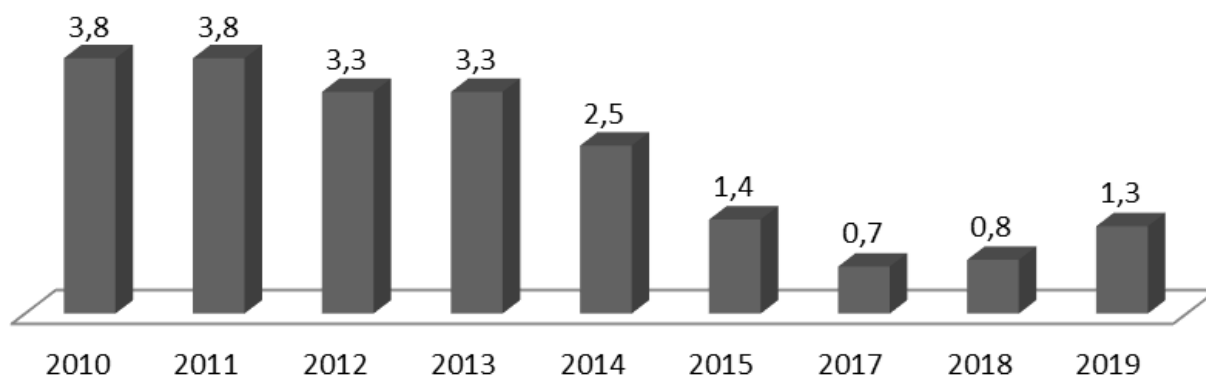

Рис. 2. Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції [6, с. 72]

Для більш детального аналізу інноваційної діяльності підприємств розглянемо структуру промислових підприємств, які реалізують інноваційну продукцію, за видами економічної діяльності (табл. 2).

Дані офіційної статистики свідчать, що інноваційну продукцію виробляють 8,9 % промислових підприємств. Найбільшу кількість інновацій створюють підприємства переробної промисловості (96,4 % інноваційних промислових підприємств).

Подальший аналіз діяльності підприємств переробної промисловості, які створюють інноваційну продукцію, показав наступне. Найбільш чисельними є підприємства, які виробляють харчові продукти. Дев'яносто п'ять підприємств харчової промисловості реалізували інноваційну продукцію в обсязі 0,9 % до загального обсягу реалізованої продукції. На другому місці за чисельністю підприємства, які виробляють машини й устаткування. Сорок вісім таких підприємств реалізують інноваційну продукцію в обсязі 8,1 % від загальної кількості реалізованої продукції. На третьому місці знаходяться підприємства, які виробляють фармацевтичні продукти та фармацевтичні препарати. Двадцять шість підприємств цієї галузі виробляють та реалізують 1,7 % від загального обсягу реалізованої продукції [6, с. 92–94].

Завершуючи дослідження, необхідно звернути увагу ще на один суттєвий момент, що стосується результатів аналізу ступеня економічної безпеки суб'єктів господарювання як передумови створення ефективної системи заходів, реалізація яких буде сприяти забезпеченню сталого розвитку підприємств.

Кількість промислових підприємств, які реалізували інноваційну продукцію (товари, послуги), за видами економічної діяльності у 2019 році [6, с. 92]

Вид економічної діяльності	Код за КВЕД–2010	Кількість підприємств, які реалізували інноваційну продукцію (товари, послуги)	
		усього, одиниць	% до загальної кількості промислових підприємств
Промисловість	B + C + D + E	442	8,9
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	B	10	4,1
Переробна промисловість	C	426	10,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	4	1,3
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	E	2	0,5

У контексті зазначеного, важливо враховувати, що показники (або індикатори) оцінки економічної безпеки виробничих ланок, про які вже згадувалася раніше, хоча і є орієнтирами у розумінні суті проблеми, все ж таки не забезпечують повну інформативну базу для формування регулятивних заходів. Обов'язково, на наш погляд, їхні значення необхідно співставляти з загальним економічним станом підприємства, його стійкістю у конкурентному ринковому середовищі.

Тобто не можна залишати за межами дослідження взаємозв'язок понять «економічна безпека підприємства» та «стійкість виробничої діяльності підприємства». Без аналізу їхнього співвідношення неможливо здійснити ефективні заходи щодо нівелювання негативного впливу різного роду ризиків і загроз у підприємницькій діяльності.

Іншими словами, завжди необхідно отримані показники рівня економічної безпеки, зафіксовані на певний період часу, аналізувати з урахуванням загального рівня стійкості підприємства за тривалий період його функціонування. Наприклад, початковий етап реалізації нового інноваційного проекту може супроводжуватися появою непередбачених ризиків, організаційних «збоїв», недоліками у науково-технічному забезпеченні. Ці обставини можуть викликати переміщення показників будь-якого з видів економічної безпеки за критеріальною шкалою з оптимальних меж до межі порогових або граничних величин. За умов загальної стійкості виробничої діяльності підприємства та наявності його резервних можливостей такі зміни не будуть свідчити про незворотність передкризових або кризових явищ і потрясінь, а регулятивні

заходи будуть носити превентивний, «м'який» характер. І навпаки, зовсім інший сценарій буде реалізовуватися за умов, коли зниження рівня економічної безпеки відбудеться на підприємстві, стан якого певний час характеризується як нестабільний, проблемний [14].

Велике значення для вироблення стратегічних напрямків ефективної діяльності підприємств має також співставлення показників усіх видів економічної безпеки та загальної результативності виробництва з реальним станом національної економіки. Більш докладно даний аспект проблеми буде представлено у наступних роботах.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003, стаття 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 17.02.2021).
2. Данілова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства: монографія. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. 342 с.
3. Ілляшенко О. В. Модель оцінювання стану системи економічної безпеки підприємства. *Проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 301–308.
4. Лаптев С. М., Алькема В. Г., Сідак В. С., Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. 508 с.
5. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія, 2-ге вид., переробл. К.: НІСД, 2015. 348 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність України: статистичний збірник. – Відповід. за випуск М. С. Кузнецова. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 100 с.
7. Небава М. І., Міронова Ю. В. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2017. 73 с.
8. Офіційний сайт Держкомстату. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення 18.02.2021)
9. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення 17.02.2021)
10. Сніщенко Р. Г. Соціальна спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі. *Науковий погляд: економіка та управління*. №2 (68) / 2020 С. 158–163.
11. Сороківська О. А. Управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу: інноваційні підходи: монографія. Тернопіль: ФОП «Паляниця В. А.», 2016. 382 с
12. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. № 9, 2015 URL: (дата звернення 18.02.2021).
13. Shynkar S., Gontar Z., Dubyna M., Nasypaiko M., Fleychuk M. Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects // *Business: Theory and Practice*, 2020, 21 (1): 261–271. URL: <https://journals.vgtu.lt/index.php/BTP/article/view/11573>. (дата звернення 17.02.2021)
14. Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Про деякі підходи до аналізу забезпечення умов сталого розвитку української економіки. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 4. С. 7–15.
15. Утенкова К. О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку. *Економіка та держава* № 8/2019. С. 44–50.